

Але не здався М.Шумило й потім. І далі виступав на зборах у Спільці. І так само йшли його слухати, а керівництво Спільки мало “виховувати”. “Справа Шумила” ще довго не закривалася, дебатовалася в партійних органах, серед чиновництва: “Ну хто он такой, ну что он написал?” Ніхто й на мить не замислювався, що Микита Шумило – українець і хотів він одного – розквіту своєї української держави і державної української мови» («Вітчизна», № 5–6, 2003, с. 130, 131).

Розбираючи сьогодні партійні архіви, Л.Бойко знайшов матеріал, який свідчить, що 1 грудня 1964 р. тодішній секретар ЦК КПУ з ідеології Скаба у доповідній на адресу ЦК писав про те, що «окремі представники творчої інтелігенції... під впливом боротьби з культом особи... підпільно, а то й публічно вимагають перегляду національної політики Комуністичної партії, яка нібито зараз не відповідає ленінському вченню про нації і національну культуру. Особливо бурхливу “діяльність” у цьому відно-

шенні розгорнули письменники Антоненко-Давидович, Шумило, Дзюба, Назаренко та ін.» («Українське слово» від 21 вересня 1995 р.). Захистив тоді від переслідувань Шумила-фронтовика Олесь Гончар.

Доктор філологічних наук Н.Тоцька, яка багато років читала курс сучасної української літературної мови на філологічному факультеті Київського університету ім. Тараса Шевченка, згадувала, що у своїй вступній лекції, з'ясовуючи загальні методологічні питання та місце української серед інших слов'янських мов, вона завжди широко використовувала статтю М.Шумила «Могутня й чарівна». Емоційне враження від цієї статті, за словами Н.Тоцької, мало неабияке значення для написання її власного наукового дослідження «Засоби милозвучності української мови».

Пропонуємо статтю «Могутня й чарівна» (з доцільними на сьогодні скороченнями) увазі читачів. Висловлені 1963 р. думки не втратили своєї актуальності.

Наталія ШУМИЛО

Микита ШУМИЛО

МОГУТНЯ Й ЧАРІВНА

...Разучите

эту мову

на знаменах –

лексиконах алых, –

эта мова

величава и проста...

В.Маяковський

Милі риси в характері друга чарують, приваблюють, схиляють до щирості, викликають любов і повагу. Почуття дружби тим міцніше й глибше, чим більше таких милих і яскравих індивідуальних особливостей знаходять друзі взаємно, чим більше мають підстав милуватися й захоплюватися один одним.

Хто ж більше дістає, хто в більшій вигоді: той, хто милується, чи той, ким милуються? Якщо вони взаємно милуються один одним, то вони й збагачують один одного, отже, вони обидва у великій вигоді. Не бідніє той, хто дарує скарби душі своєї, навпаки, внутрішній світ його повніє, буяє, дає ще більші урожаї. Збагачується і той, хто приймає такі дарунки.

Те самісіньке можна сказати й про цілі народи. Дружба народів міцніє й розвивається на основі глибокого і щирого взаємовизнання і почуття поваги до індивідуальних особливостей кожного з них. А найперша, найголовніша індивідуальна ознака народу – його мова, література, мистецтво, пісні, усна творчість. Мова – це характер народу. В ній відбито його психічний склад, звичаї, побут, нахили. Мова – це історія народу. Всі попередні покоління від найдавніших часів залишили в мові свої глибокі сліди. І хоч мова невинно змінюється, еволюціонує, вбирає в себе все нові й нові елементи, які дає суспільне життя і стосунки з іншими народами, або викидає за-

старілі, віджилі елементи, однак така еволюція відбувається на основі надбань попередніх поколінь. Коли вже сформувалася індивідуальність народу, вона невинно розвивається. З індивідуальністю народу разом формується і його мова, а сформувавшись, вона в сприятливих умовах далі розвивається все пишніше й пишніше, за своїми, властивими їй, законами.

Мова – це пам'ять народу. Але майбутнє виростає з минулого. Наступним поколінням ми передаємо увесь свій досвід, і позитивний, і негативний, так само й гіркий досвід культу особи Сталіна: дивіться, вчіться, не повторюйте наших помилок. Історія – велика вчителька, мати-наставниця.

У кожного народу свій психічний склад, свої особливості характеру, свій історичний досвід, свої традиції в труді, в побуті, в звичаях, у творчості. І все це відбито в мові. Тільки німий мовчить, а народ усю свою творчу діяльність – труд, героїзм, боротьбу, розваги, смуток, веселощі – все оформляє словом. Мова – засіб вияву бурхливого змісту народного життя. Ось чому так дбайливо й уважно треба ставитись до мови кожного народу. Цілковита рівність і рівноправність народів – ось непохитний закон їхнього співжиття.

У мові відбито найінтимніші, найтонші психічні сторони індивідуальності народу. Тому мова і є за-

собом глибокого взаєморозуміння, тобто засобом спілкування між людьми. Колись ми побудуємо суспільство, яке створюватиме умови для найповнішого розквіту кожної людини, такою ж мірою це стосується й розквіту індивідуальності кожного народу, його культури й мови.

Єдність у різноманітності форм. Через максимально можливий розквіт національних культур твориться світова культура. Немає поганих мов, як немає поганих народів. Це треба глибоко усвідомити, тоді стане зрозуміло, чому так треба піклуватися про мову, так плекати її і леліяти, так оберігати й збагачувати, вдосконалювати й робити її гнучкішою.

Могутність мови – це духовна могутність народу. Народ дає мові силу й красу. Він сам у піснях творить зразки неперевершеної поезії, а його генії й таланти високо підносять авторитет рідного слова, влітаючи у вінок своєї і світової культури найпишніші троянди.

Отакі троянди вплели в той вінок і Тарас Шевченко, і Іван Франко, і Леся Українка, і Михайло Коцюбинський, і Олександр Довженко, і Юрій Яновський, і Павло Тичина. Нас, українців, інші народи знають по їхніх безсмертних творах, а краса українських народних пісень давно привернула до себе увагу видатних знавців фольклору і в нас на Батьківщині, і за її межами.

В середині минулого століття відомий російський письменник, перекладач українських пісень та творів Тараса Шевченка російською мовою Микола Берг уклав антологію пісень багатьох народів світу. На першому місці він поставив ліричні українські пісні. Ось як він писав про них у передмові: «Чарівна, ніжна й граціозна українська пісня. Скажу більше, в ній є щось, що хапає за серце, щось глибоко задушевне. Як слушно стали тут у пригоді ці численні пестливі слова, які неможливо перекласти ніякою іншою мовою, навіть і російською. Але не самими лише пестливими словами створюється чарівливість української пісні. Ця чарівливість розлита в усьому, в словах і в порівняннях, а іноді й просто не знаєш у чому: мило та й годі!»

Всім відомо, яка милозвучна й чарівна французька мова. Тим цікавіше почути слово француза про українську мову. Гер Шевальє тривалий час перебував у Польщі й на Україні під час Хмельниччини, навіть командував загоном українських козаків, завербованих у Польщі, і разом з ними брав участь в облозі Дюнкерка. Отже, самі обставини спонукали його знайомитися з мовою тих, ким він командував. У своїй праці «Історія війни козаків проти Польщі», яка вийшла в Парижі в 1663 році, він писав про українську мову: «Вона дуже ніжна й сповнена пестливих виразів та надзвичайно витончених зворотів».

Німецький поет Ф.Боденштедт, який довгий час у минулому столітті проживав у Москві й подорожував по Україні, чимало й добре переклав українських пісень німецькою мовою. У своїй праці «Поетична

Україна» він замилювано, із справжнім натхненням поета зазначав: «Українська мова наймелодійніша й найголосніша поміж усіма слов'янськими мовами, з великими музичними можливостями. Ніде древо народної поезії не дало стільки смачних плодів, ніде дух народної поезії не відбився так виразно й сонячно, як він відбився на піснях українських».

А ось яку думку висловив про українську мову відомий російський учений І.Срезневський: «Сила людей переконана, що ця мова є одна з найбагатших мов слов'янських, що вона навряд чи уважить богемській щодо рясноти слів та виразів, польській щодо барвистості, сербській щодо приємності, що це мова, яка навіть і в вигляді необробленому може стати нарівні з мовами обробленими гнучкістю й багатством синтаксичним, мова поетична, музична, мальовнича».

Дуже нам дорога думка генія російського народу Льва Толстого про українські пісні. Ось що він сказав студентіві-українцеві, який його одвідав у Ясній Полянці: «Щасливі ви, що народилися серед народу з такою багатою душею, народу, що вміє так відчувати свої радощі й чудово виливати свої думки, свої мрії, свої почуття заповітні. Хто має таку пісню, тому нічого боятися за своє майбутнє, його час не за горами. Вірите чи ні, що жодного народу простих пісень я не люблю так, як вашого. Під їхню музику я душею спочиваю. Стільки в них краси і грації, стільки дужого, молодого почуття й сили».

Коли говорить геніальний чи талановитий письменник, то він говорить не тільки від себе, а й від імені свого народу, бо він є найяскравіша частка його. Устами геніїв розмовляють народи. Лев Толстой обдарував усіх скарбами своєї душі й душі свого народу. І якщо він знайшов в українських піснях (і в мові, звичайно!) красу, грацію, дуже молоде почуття й силу, то й він дістав великі скарби від українців. Оце ж воно й є те, що об'єднує народи.

У промові А.В.Луначарського в Парижі пролунали натхненні слова й про українську пісню, про українське слово: «Українська музика та поезія є найрозкішніша, найзапашиша з усіх гілок світової народної творчості. Мінорна за змістом, смутна навіть у своєму веселому пориві, українська пісня ставиться всіма знавцями на перше місце в музиці усіх народів. Українські думи, що через століття передавалися Гомерами України – кобзарями, світять своїми барвами, почуваннями, лицарством у любові і ворожнечі, розмахом козацької одваги та філософською вдумливістю».

Один з найвидатніших славистів В.Ягич висловився так: «Українська пісня – це справжня поезія серця і почуття». Президент Чехословацької Академії наук Неєдла теж лишив свою сердечну думку: «Не можна перерахувати всі мистецькі властивості української пісні, бо вони такі невичерпні, як життя народу, що п'є цілощу силу з матері-Землі. Це мистецтво глибоко народне тому, що з нього безпосередньо промовляє до нас своєрідна чиста душа українського народу. Гарна ця душа. Таке ж і її мистецтво».

Мова – це форма душі народу. А народ – не графоман, у нього прекрасний зміст виливається в прекрасну форму. Недарма ж відомий історик культури й критик, лінгвіст академік Д.Овсянико-Куликовський сказав: «Рідна мова – це музика й малювання душі людської»...

З найбільшою силою, звичайно, краса українського слова розкривається, чарує і потрясає в устах талановитих і геніальних акторів, коли воно ідеально доноситься до глядача і слухача. Хочеться навести деякі характерні й різні приклади.

У 1957 році в Києві вийшла в світ книжка професора С.М.Дуриліна «Творча єдність (з історії українсько-російських театральних зв'язків)». Цій книжці й ціни скласти не можна: вся вона пересипана, мов коштовними самоцвітами, фактами щирої дружби між діячами українського й російського театрів. С.М.Дурилін – глибокий знавець театального мистецтва; сам росіянин, він любив трепетною любов'ю український театр, його акторів і українську мову. Вступний розділ цієї книги так і зветься: «Мова братнього народу». В ньому автор розповідає, як демократична російська інтелігенція завжди ставилась з великою любов'ю до української мови, високо оцінюючи її красу, милозвучність і задушевність. С.М.Дурилін захоплено пише про гастролі української трупи на чолі з М.Кропивницьким у Петербурзі в роки 1886–1887 з участю таких майстрів українського слова, як Заньковецька, Садовський, Саксаганський. Російський художник М.В.Нестеров розповідав С.М.Дуриліну про враження від таких гастролей: «Ми всі тоді заговорили по-українському».

Трупа Кропивницького стала чудовою школою української мови для багатьох тисяч російських глядачів.

«У 1891 році, – пише С.М.Дурилін, – Л.В.Собінов, тоді студент Московського університету, побачив вистави української трупи М.К.Заньковецької та М.К.Садовського. Він був настільки вражений красою українських народних пісень, настільки зачарований наспівністю української мови, що вступив – без будь-якої винагороди, як співак-аматор – до хору української трупи. Це була перша поява майбутнього знаменитого співака на сцені музичного театру.

Л.Собінов назавжди зберіг любов до української мови, поезії, музики». Він з великим успіхом виконував українською мовою партію Левка в опері «Майська ніч» і Ленського в опері «Євгеній Онегін».

У 1926 році Собінов приїхав на гастролі в Харків і співав партію Лоенгріна в опері Вагнера. Під свіжим враженням він тоді зробив такий запис: «Коли я одержав переклад Лоенгріна на українську мову і тоді ж, сівши за рояль, проспівав знамените звернення до лебедя, я мимоволі закричав: та це ж бо звучить зовсім по-італійському: гарно, звучно, благородно і поетично».

С.М.Дурилін з великим пієтетом пише про Марію Заньковецьку, її гру і її мову. «Сама її прозаїчна мова

звучала, як народна пісня», «Заньковецька захоплювала цілим потоком переживань», «...насамперед треба відзначити величезну любов її до чудового українського слова. Значення Заньковецької для українського народу саме в тому й полягає, що в ті часи, коли царський уряд забороняв українську мову і український театр, вона обійшла всю країну і перед тисячами глядачів своєю грою показувала чарівність і красу живої української мови». «Вона знала, що величезна сила актора – це його мова, його слово».

Через те ж вона таке сильне враження справляла своєю грою й українською мовою на Льва Толстого, на А.Чехова, Чайковського, Станіславського, Немировича-Данченка – незрівнянних цінителів усього прекрасного. Вражений до глибини душі її грою, Станіславський писав про Заньковецьку: «У неї все своє, все своє. Так може грати тільки національна актриса».

Мені вже доводилося одного разу, – з іншого приводу, – посилатися на приклад з бандуристом Остапом Вересаєм, який теж умів з надзвичайною силою доносити велич і красу українського слова і потрясати серця людей. 1873 року Остап Вересай виступив у Києві перед аудиторією, слухачі якої не раз чували найкращих співаків і музик Європи. Він виконав думу «Як три брати з Азова втікали», «Думу про Хведора Безродного», жартівливу пісню «Щиголь» і танець «Козачок». В одній з київських газет була надрукована рецензія, в якій писалося: «Це справжній чародій, що захоче, те з тобою й зробить. Звелить плакати – ридатимеш безутішно, звелить сміятися – реготатимеш нестримно, до болю в животі»...

Яскрава своєрідність культури проявляється через національну форму. Космополітизм – безнаціональний.

Хай дарують мені шановні читачі, що я так рясно подаю цитати, – зміст і характер статті вимагають свідчень і фактів. Чи можна, скажімо, поминути міркування згаданого вже Д.Овсянико-Куликовського, які стосуються питання, що ми його зараз зачепили? «Якщо розумовий розвиток дитини спиниться, – писав він одного разу, – якщо з дитини вийде людина розумово відстала, недоросток, квола на розум, нарешті, ідіот, то це фатально відіб'ється і на її національному складі. Кволість, блідість, нестійкість національного складу, що спостерігається в суб'єктів інтелектуально недолугих, переходять в його цілковиту атрофію, в ідіотів, котрі являють викінчений зразок «безнаціональності», так що немає можливості спостерегти хоч будь-яку національну відмінність між «ідіотом французьким» і «німецьким», «російським» і «англійським» тощо. Всі національні відмінності тут усунуті – вкупі з розумом».

«Якщо від цих сумних низів людства звернемося до його світлих верхів і візьмемо людей розумово міцних, людей, обдарованих талантами розумового порядку і так звану геніальністю, то побачимо, що в них національні відмінності виявлені вельми як-

раво і що сила й стійкість їхньої національності пропорційна висоті розуму й обдарування».

А далі так пише: «...чи можна уявити собі такі обставини (окрім душевного захворювання), за яких, наприклад, В.Гюго, О.Конт, Флобер могли б утратити свою французьку національну фізіономію, Лессінг, Гете, Гельмгольц – німецьку, Байрон, Спенсер, Дарвін – англійську, Пушкін, Тургенєв, Толстой – російську і т. д.?» І там же: «Аж ніяк не буде парадоксом сказати, що великі уми, таланти і генії не стільки *виражають* національний склад (як щось готове), скільки *розвивають* і навіть *створюють його*» (підкреслення Д.Овсянико-Куликовського. – М.Ш.).

Отак, як національний склад російського народу виражали, розвивали й створювали О.Пушкін, І.Тургенєв, Л.Толстой, А.Чехов, М.Горький, так національний склад українського народу виражали, розвивали й створювали Шевченко, Франко, Леся Українка, М.Коцюбинський, М.Заньковецька, О.Довженко, М.Рильський, П.Тичина.

Справжнім вибухом сонячного протуберанця була поява «Кобзаря» Тараса Шевченка, поета, ім'я якого стало в ряду найбільших геніїв світу. Тарас Шевченко показав безмежні можливості української мови у змалюванні душі людської від найніжніших, найтонших порухів її до грізних вибухів пристрасті, від ласкавої, тихої лагідності до блискавиць і грому – розрядів грози спопеляючого гніву. Мова квітки-лілеї й русалок, мова, як дихання легенького дрімливого вітру... І мова-воркування Яреми й Оксани, мова палких сердець. І мова Гонти над порубаними синами в трагедійний момент найвищої кризи людської пристрасті. А яка ця мова стає палкою і ніжною, коли поет заговорить про свою любов до України, коли тривога за її долю не дає йому спокою! Легко й природно пливе мова, як струмочок, що розростається, зливається з притоками, перетворюється на глибоку повноводу ріку роздумів:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!

А далі в кам'яних берегах, на високих порогах ріка гуркоче, стугонить, грізно несе нечувану силу...

Рече та стогне
Дніпр широкий...

Гнівною засторогою гримить мова поета в посланні «І мертвим, і живим...», страшною стає в поезії «Осія. Глава XIV». Води ж далі, на рівнині, перенуртувавшись, широко розлилися неосяжним плесом, угамувалися, втихомирилися і відбили в собі місяць і зорі... Ідилія спокою запанувала над рідною землею.

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть...

Все можна цією мовою вдіяти: приголубити, нашепотіти чари, потрясти душу, примусити глибоко задуматися, затужити, а можна й обсіпати ласкою радості, захопити нестримними веселощами, як той Перебендя, дати душі силу на нечувані подвиги. Всесильна, могутня мова Тараса Шевченка.

На високості людського духу підносить людей і мова титана Івана Франка. Його «Каменярі» будять героїчні поривання, радісним ураганом оптимізму підхоплює людське серце «Вічний революціонер», мова поем «Мойсей» і «Іван Вишенський» гартує, мов крицю, громадянську мужність, кличе до найвищих обов'язків, не дає задрімати совісті, і пахне, ця мова пахне білим суцвіттям вишні, яке земляки вкинули в печеру Іванові Вишенському.

Запашна, як ліс і луки, мова мавок Лесі Українки в «Лісовій пісні». Двосічний меч, іскриста зброя, слово – твердая криця в поезіях на громадянські мотиви. Мова Лесі Українки змушує крізь сльози сміятися, без надії сподіватися, ширяти думкою над епохами і бачити буденне гірке життя народу; мова її спонукає ставати в перші лави борців за долю трудящих.

Мова борця, – так її розуміла сама поетеса, кажучи:

Ти, моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з піхви готова...

Недобрі й нерозумні люди подекували, що українська мова годиться тільки для зображення простого селянського життя. Леся Українка писала на «світові сюжети», зміст її драматичних поем – глибоко філософський і приступний освіченим людям. Михайло Коцюбинський, витончений стиліст, багато творів написав саме для інтелігенції свого часу – «Цвіт яблуні», «Інтермеццо» тощо. Найскладніші переживання, найхімерніші настрої, найнесподіваніші звиви думок передано артистично гнучкою, здатною проникнути в найпотаємніші психологічні куточки мовою. Немов крізь віки минулого, надзвичайно поетичною мовою заговорили «Тіні забутих предків». Мова Коцюбинського виявилась такою ж прекрасною і чудодійною для змалювання глибоких соціальних струсів і того казкового марева, що мінилось і миготіло на обрії перед сільською біднотою в повісті «Фата моргана».

Радісно вразив музичною рікою мови «Сонячних кларнетів» і Павло Тичина. Ритм людського життя він дав відчутти в ритмі руху всесвіту. І вже важко відрізнити слово од музики, – воно злилося із звуками кларнетів, скрипки, віолончелі. Воно здатне передати хорал безмежжя «В космічному оркестрі», революційні катаклізми в суспільстві двадцятого століття, «енгармонійне» і «сон до дна» в природі.

Яку силу-силенну нової лексики, семантичних новотворів внесли в українську мову письменники радянського періоду! Хоч би взяти для прикладу твори Олександра Довженка, Юрія Яновського, Олесе Гончара, Михайла Стельмаха, Максима Рильського. Яке багатоцвіття й різнотрав'я слів, якими барвами наша мова висвічує, якими зіллями напахчена, якими водами перемигала!

Французький письменник Луї Арагон, дуже високо оцінюючи роман Ю.Яновського «Вершники», написав у своїх «Нотатках редактора»: «Стиль Ю.Яновського нагадує квітку, ніжну, як троянда, і міцну, як сталь».

Кажуть, гумор – це сонячна засмага на душі людини, ознака її здоров'я. Милує й чарує добродушний гумор українського народу. Веселими, лагідними струмочками, гамірливими потоками він розлитий у народній творчості, в літературі, в мистецтві. Через століття й до наших днів гримить регіт запорожців, які пишуть листа турецькому султанові. Цілі століття не втихає пісня про козака, що, не обачний, проміняв жінку на тютюн та люльку. Якийсь козак-шибайголова, але погляньте, якими словами закінчується пісня:

Гей, хто в лісі, озовися,
Та викрешем вогню,
Та закурим люльку –
Не журися...

Чогось журиться козак, і треба йому жартом перемогти той смуток. Оце ж вона й є ота риса, про яку сказав А.Луначарський: «Мінорна за змістом, смутна навіть у своєму веселому пориві українська пісня...». Лагідною меланхолійністю приправлені потоки народного гумору. Добре, коли жартує щедра душею й незлоблива людина. Любить Україна посміятися. Від Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Олекси Стороженка, Степана Руданського і до Леся Мартовича, Володимира Самійленка, Остапа Вишні, до наших днів в українській літературі не втихають дотепи, жарти, веселощі, сміх. Українська мова дуже придатна для створення комедійних характерів у комедійних ситуаціях. Вона іскриста в народному анекдоті, тонка й мила в коломийковім жарті. Про ці її особливості здавна й багато писалося.

На повну свою силу й красу звучить українською мовою і світова класика: і прадавній індійський епос «Рамаяна», і драма Калідаси «Шакунтала», старогрецькі письменники – Гомер, Софокл, Езоп, староримські – Овідій, Вергілій, «Божественна комедія» великого італійця Данте Аліґ'ері, твори всіх західноєвропейських велетнів – трагедії й комедії Шекспіра, «Фауст» Гете, трагедії Шіллера, твори французьких письменників – Вольтера, Дидро, Гюґо, Флобера, граціозні комедії Мольєра, Бомарше й іспанця Лопе де Веґа. В чудовому перекладі Максима Рильського твори Пушкіна й Міцкевича звучать так, наче ці генії самі писали українською мовою...

Російський народ після татаро-монгольського іґа не був національно пригноблений, але російська мова, хоч як це дивно, зазнавала гніту протягом вісімнадцятого століття і значною мірою дев'ятнадцятого. До російської мови ставилися із зневагою панівні класи, що розмовляли французькою, англійською, німецькою, аби тільки не мовою сільського «бидла». О.С.Грибєдов устами Чацького з комедії «Лихо з розуму» говорив з обуренням і болем про нехтування російською мовою в його час:

Як нам позбутися тих чужоземних мод?
Щоби розумний наш народ
Хоч би за мовою нас не вважав за німців.

Гірко скаржився на таке становище й І.О.Гончаров у листі до О.А.Толстої: «З коліски вчать дітей по-французькому, по-англійському, і після всього вже по-російському, і то з учителем. ...І виходять вони – ні росіяни, ні французи, ні англійці, хоч і розмовляють умовною французькою й англійською мовою, мовою дипломатів і салонів...»

Поміщицько-буржуазна верхівка й весь чиновницько-бюрократичний апарат так були придушили російську мову, що нею соромилися розмовляти й ті, хто вмів. Ось картинка з життя Петербурга 1882 року, описана В.Гаршиним у нарисі для харківської газети. Письменник на пароплаві переправлявся в Петергоф. «Строкатий, різнокаліберний натовп. Російської мови майже не чути серед інших: німці, шведи, англійці розмовляють по-своєму, а більшість російської публіки, першорядної, звичайно, тріскотить с'як-так по-французькому».

Та могутня й прекрасна російська мова, зневажена панамі, перемогла цей гніт. Авторитет її високо піднесли й утвердили генії російської літератури і науки.

А що вже казати про українську мову, яка перебувала під гнітом подвійним – соціальним і національним! Які випробування випали на її долю і що їй судилося перемогти на своєму шляху, щоб утвердитись у своїх правах!

Петро I розпорядився уніфікувати й церковні книги, щоб у них не було нічого «малоросійського». А Катерина II, сама німкеня, яка до самої смерті плутала закінчення відмінків російської мови, провадячи національну нівеляцію народів, що населяли Російську імперію, ось яку дала інструкцію генерал-прокуророві кн. Вяземському: «Мала Росія, Ліфляндія і Фінляндія управляються наданими їм привілеями; порушити їх заборонаю всіх зразу дуже непристойно було б, проте й називати їх чужоземцями й поводитися з ними на такій же підставі було б більше, ніж помилкою, а можна сказати певніше – дурістю. Сії провінції, також Смоленську, треба найделікатнішими способами привести до того, щоб вони зрусифікувалися й перестали дивитися, як вовки в лісі».

Все робилося для того, щоб зруйнувати індивідуальність українського народу. Коли «делікатні» способи русифікації недостатньо допомагали, тоді пускали в хід найсуворіші, найбрутальніші. В середині минулого століття міністр внутрішніх справ Валуєв проголосив, як смертний вирок українській мові, відомі слова: «Не было, нет и быть не может!»

В 1876 році на українську мову найтяжчі впали заборони, які тривали аж до деяких послаблень в революційні роки 1905–1906. А потім, в роки реакції, петля почала затягатися знову. Не тільки найвірніші слуги монархії шаленіли, а й такий, скажімо, «легальний марксист», як Петро Струве, апологет російського капіталізму, ліберал, у журналі «Русская мысль», запевняв: «Капіталізм розмовляє й розмовлятиме не по-українському, а по-російському».

У 1913 році вся офіційна Росія була охоплена «раденієм», – святкувалось 300-річчя царювання дому Романових. Професор І.Сікорський, російський націоналіст, в порядку підготовки до того «раденія» зробив доповідь у «Клубе русских националистов в Киеве» 7 лютого того ж року. У своїй доповіді він докладно спинився на українській мові, яка йому давно стирчала поперек горла: «Дві паралельні мови, різні за звуком (фонетикою), але тождні за духом (за своєю психологією), – це розкіш, котру природа, як правило, не допускає. Українська мова, звичайно, існуватиме як психологічне знаряддя талановитого племені, але чи стане вона органом і міновим знаком психологічного обміну для багатьох мільйонів людей – це можна серйозно взяти під сумнів. Мабуть, не тільки інтелігенція України, а й публіка з невеликою грамотною підготовкою поступово, а може, й скоро перейде до користування загальною літературною мовою, як це *завжди* робилося народами й племенами, як показує історія людства. Це закон етнічної психології, котрий і для південно-русів рано чи пізно ввійде в свої права; початок цього повороту вже виразно визначився. Швидко ознайомлення з загальною мовою країни, особливо якщо вона психологічно споріднена, – це така природно принадлива перспектива, яка завжди і скрізь вступає в свої права, бо відкриває легкий доступ до володіння великим культурним *знаряддям думки* без томливого напруження процесу мислення. В мові нам дорога *психологія думки й почуття*, а не *фонетика*, не набір звуків, і якщо інша мова, близько споріднена, має ту ж саму психологію, що й наша, ми легко готові розлучитися із звуками. Ця тенденція, як сказано, вже помічена в українському народі». (Повчальні підкреслення самого пана Сікорського. – М.Ш.).

Уже давним-давно й кісточки погнили цього панка, а мені й тепер шкода його за те, що він так «томливо напружував свій процес мислення», марно вмовляючи український народ відмовитися від самого себе. Доповідь цього монархіста, слуги дому Романових, видана була окремою книжечкою в Києві 1913 року. На обкладинці зверху значиться «фірма»: «Клуб русских националистов в Киеве». Треба знати це, і знати, чиї це думки...

Для чорносотенця І.Сікорського українська мова була тільки набором звуків, а читати українською мовою – це тільки зайве «томливе напруження процесу мислення». Яка там уже могла бути повага до українського народу, до його індивідуальності! Душили мову всім чиновницько-бюрократичним і поліційним апаратом, заборонами, обґрунтовували ліквідацію індивідуальності українського народу «ученими» псевдотеоріями.

Київський цензор С.Щоголев випустив спеціальну книгу про українство, в якій рекомендував урядові широко розроблену систему заходів якнайшорішої русифікації українського народу. Теорети-

зували й попи на сторінках своїх друкованих органів. Один з таких, блаженної пам'яті, духовних пастирів писав у «Волынских епархиальных ведомостях»: «Місцеве малоруське нарiччя ніяк не може бути ні державною, ні адміністративною, ні шкільною мовою». У школах ставилися двійки за ненароком сказане українське слово. Заборонялося проголошувати лекції, промови цією мовою. Тяжкий камінь лежав на українському народові, а рот йому все силкувалися забити кляпом. То були чорні роки. Але разом з тим усі відчували, що назрівають великі зміни. Ще не забулися події 1905 року. Переляк не минув. Бюрократично-поліційна служба імперії нервувала й шаленіла, вдаючись до крайніх засобів репресії...

Які вона, ця мова, прорвала кам'яні загати, які рознесла загорожі! Від тлумачного «Лексикона словено-роського» Памви Беринди і до «Словаря української мови», зредагованого Борисом Грінченком, до академічних словників нашого часу, до «Української радянської енциклопедії», в якій українською мовою розповідається про знання і відомості з усіх галузей науки – історії, філософії, техніки, культури і т. д. Тернистий і героїчний шлях. Треба ж було вистояти, вижити, зміцніти, розвинути.

В тяжких випробуваннях гартувалася українська мова. Здолала вона всі бездоріжжя, провалля, гори й нетрища.

Стихію повноводої ріки не можна спинити. Українська мова, прорвавши всі загати, вируючи на великих поворотах історії, плескотом високих і пiнявих хвиль підхопила й понесла багаті словесні родовища революційних років, відбила в собі грандіозні соціальні зрушення, збагатилася численною лексикою й зворотами, стала гнучким і довершено-тонким інструментом і поетичної, і філософської, й наукової, й інженерно-технічної сучасної думки. Мова великої держави, великої культури. І світле їй майбутнє. Геніальний син, світоч і совість російського народу М.Г.Чернишевський, зазираючи далеко вперед, писав про долю української мови: «...не якихось там 200 або 300 років, а бозна-скільки віків говоритимуть українською мовою люди, що живуть на Дніпрі і далі на захід, в такому разі існуватиме й українська література бозна-скільки віків...»

Мови довговічні, як Дніпро, як Волга, як Дунай.

Несе свої запашні бурхливі води, настояні на коріннях віків, українська мова з глибокої і сивої давнини в океан майбутнього.

Дорогий мій сучаснику! Як же нам треба плакати кожне слово рідної мови, передане у спадок нам від багатьох-багатьох попередніх поколінь! В ньому зберігається тепло їхнього дихання. Хай же й наше тепло його зігріє. Ще прийдуть генії і зберуть те тепло в снопи могутніх гарячих променів людяності, і переломлять їх через свою індивідуальність дивовижно-прекрасними, невідомими світові тональностями спектрального саява.